

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 351.746.1(477)

Б. П. Ганьба
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Прикарпатського інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Б. Ганьба
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ Й ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА СПЕЦИФІЧНІ РИСИ

Проблеми дослідження юридичної відповідальності традиційно залишаються актуальними й дискусійними впродовж усієї історії розвитку як вітчизняних, так і зарубіжних державно-правових досліджень.

У сучасних умовах затяжної соціально-політичної та економічної кризи української державності, військового протистояння на Сході України, гострої потреби модернізації й реформації всього державного механізму значно підвищуються вимоги до військовослужбовців щодо дотримання ними військової дисципліни, режиму законності та укріплення правопорядку. Зазначені вимоги потребують подальшого утвердження правомірної поведінки та кардинального зменшення правових відхилень серед персоналу будь-яких військових формувань і правоохоронних органів, насамперед серед військовослужбовців, залучених до охорони й захисту державного кордону України.

Ефективним засобом забезпечення прогресивної діяльності держави виступає юридична відповідальність військовослужбовців та інших працівників, оскільки саме вона належно забезпечує реалізацію охоронної функції права [1, с. 7].

Юридична відповідальність лежить в основі службової дисципліни й сумлінного ставлення кожного військовослужбовця Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України та інших державних структур, залучених до охорони державного кордону, щодо обов'язків забезпечення його недоторканності й цілісності. Вона, як підтверджує сучасна практика, виступає ефективним методом і дієвою гарантією належного виконання службових завдань військовослужбовцями та працівниками сфери охорони державного кордону [2]. Саме цим обумовлюється актуальність дослідження.

Теоретичну й методологічну основу роботи склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а саме С.С. Алексеева, О.М. Бандурки, К.В. Басіна, С.Н. Братуся, В.С. Венедиктова, М.В. Калашника, А.Є. Коробова, Ю.Д. Кривицького, І.С. Самоценка, Л.А. Сироватської, О.Ф. Скакун, О.В. Шарикіної та інших. Однак більшість їхніх праць стосуються загальних проблем юридичної відповідальності або особливостей її застосування щодо спеціальних суб'єктів окремих сфер життєдіяльності держави. При цьому розвідки вказаних науковців мало торкалися особливостей і специфіки юридичної відповідальності військовослужбовців та працівників сфери охорони державного кордону.

Тому **метою статті** є дослідження особливостей процесу становлення, специфіки та інших проблем юридичної відповідальності військовослужбовців, залучених до охорони й захисту державного кордону України. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: дослідити еволюцію юридичної відповідальності у сфері охорони та захисту державного кордону, її специфічні риси й особливості реалізації, а також окреслити визначення цього явища з урахуванням специфіки досліджуваної сфери та суб'єктів правопорушень тощо.

Інститут юридичної відповідальності персоналу прикордонної сторожі зародився ще в сиву давнину формування національної державності одночасно з утвердженням поняття «державний кордон» і започаткуванням правової регламентації його охорони.

Поняття «державний кордон» почало утверджуватись ще в Стародавньому Єгипті в XX ст. до н. е. за часів фараона Аменемхета I, який одним із перших запровадив прикордонний і митний контроль

та заходи відповідальності за порушення його правил [3, с. 36].

У працях Платона також зустрічаються приклади юридичної відповідальності за порушення заборон щодо незаконного ввезення через кордон ладану, пурпуру й фарбованих тканин [4, с. 301–302].

Значний внесок у становлення та розвиток інституту юридичної відповідальності, у тому числі персоналу прикордонної сторожі, зробили римські юристи й мислителі більш пізніх часів, які виділили в окрему групу військові злочини, під час вчинення яких персонал прикордонних підрозділів притягується до кримінальної відповідальності [5, с. 243, 246].

Сучасні принципи юридичної відповідальності почали формуватись і закріплюватись у законодавстві передових країн ще в період боротьби з феодалним свавіллям у цій сфері та зародження буржуазних, більш демократичних відносин і становлення й розвитку громадянського суспільства.

Головним принциповим положенням і досягненням, яке склалось у процесі боротьби з феодалним свавіллям у сфері покарань та інквізиційного процесу, стало твердження, що примус як засіб охорони права не повинен порушувати саме право, а тому може здійснюватись лише на основі й у межах права. Пізніше зазначене твердження було закріплено як принцип юридичної відповідальності в системах законодавства багатьох держав [6, с. 5].

Перші згадки, що стосуються юридичної відповідальності прикордонної сторожі на теренах сучасної України, знаходимо в дослідженні І.П. Крип'якевича, Б.П. Гнатевича, З.П. Стефаніва та інших авторів, які зазначають, що під час охорони південних кордонів правобережної Київщини в XII ст. «представники чорних клобуків» не знали, що таке дисципліна, не раз «хитрили» та не хотіли «слухати князів», за що каралися згідно з приписами княжих уставів [7, с. 21–22].

З огляду на те, що князь був своєрідним главою держави, а його розпорядження стосувались як цивільного населення, так і військового люду, у тому числі прикордонної сторожі, будь-які протиправні діяння, що порушували встановлений князем порядок, тягнули певні види покарань, удосконалення й процедура застосування яких також сприяли розвитку інституту юридичної відповідальності.

І в наш час проблеми юридичної відповідальності посідають значне місце у вітчизняних і зарубіжних державно-правових дослідженнях, особливо в тих, що стосуються вузькопрофільних сфер правоохоронної діяльності держави, до яких належить також сфера охорони й захисту державного кордону України.

У сучасній вітчизняній юридичній науці спостерігається поглиблене вивчення галузевих

аспектів юридичної відповідальності, обґрунтування її нових видів, окреслення специфічних характерних рис тощо, що підтверджує невгасаючу актуальність цього інституту [8, с. 105].

У філософських і загальнотеоретичних наукових джерелах на сьогодні досить детально висвітлено загальні риси (ознаки) юридичної відповідальності, до яких належать такі: а) пов'язується з державновладною діяльністю; б) реалізується в межах санкції правової норми, яка передбачає вид і міру державного примусу за вчинене правопорушення; в) уособлює особливий правовий стан суб'єктів, що передбачає наявність певних обов'язків, невиконання яких тягне настання негативних наслідків для винної особи; г) настає лише за наявності юридичних і фактичних підстав; г) застосовується, як правило, лише до осіб, винних у вчиненні правопорушення; д) застосовується винятково уповноваженими державою компетентними органами тощо [9, с. 84–86].

Однак аналіз наукових і нормативних джерел та узагальнення практики дали змогу виділити також низку специфічних рис юридичної відповідальності військовослужбовців військових формувань і правоохоронних органів (Державної прикордонної служби України, Збройних Сил України, Служби безпеки України тощо), до обов'язків яких, згідно із законом, належать охорона й захист державного кордону України. Цими рисами є такі:

1) суб'єктами такої юридичної відповідальності можуть виступати лише спеціальні суб'єкти – військовослужбовці військових формувань і правоохоронних органів, в обов'язки яких входить забезпечення безпеки й недоторканності державного кордону України;

2) вона настає за правопорушення, що мають місце у сфері забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (ст. 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]);

3) досліджувана юридична відповідальність настає, як правило, за неналежне виконання професійних обов'язків і зловживання службовими повноваженнями військовослужбовцем відповідного підрозділу;

4) під час застосування юридичної відповідальності до військовослужбовців у досліджуваній сфері особливо рельєфно відображається нерівність двох супротивних сторін: військовослужбовця, винного в скоєнні правопорушення, та цілої системи військових посадових осіб (командирів, начальників) відповідних органів і підрозділів, які наділяються владою й повноваженнями застосовувати, крім загальних, також спеціальні засоби примусу від імені держави, що інколи спричиняє сваволю й беззаконня щодо винного

в скоєнні правопорушення військовослужбовця [11, с. 30–33];

5) здебільшого характер і вид такої юридичної відповідальності залежить від військового звання, інколи – посади, а також обсягу дисциплінарної влади суб'єкта застосування юридичної відповідальності;

6) застосуванню юридичної відповідальності до військовослужбовця в багатьох випадках передують службове розслідування скоєного правопорушення, також допускається обговорення обставин і причин правопорушення на загальних зборах особового складу підрозділу, а у випадках, коли правопорушення призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків, можливе усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків;

7) застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності до військовослужбовця має право особа, наділена владними повноваженнями щодо нього та в межах своєї компетенції (прямий начальник) [12, ст. 5, 45–47, 83, 84];

8) за низку адміністративних правопорушень військовослужбовців досліджуваної сфери державної діяльності настає дисциплінарна відповідальність згідно з нормами дисциплінарних статутів (органів внутрішніх справ, Збройних Сил України тощо);

9) до військовослужбовців у ході реалізації юридичної відповідальності не можуть застосовуватись такі види покарань, як громадські роботи, виправні роботи й адміністративний арешт [13];

10) юридична відповідальність досліджуваної сфери діяльності держави передбачає застосування до військовослужбовців специфічних покарань, які не можуть бути застосовані до загальних суб'єктів (наприклад, попередження про неповну посадову відповідальність, пониження в спеціальному званні на один ступінь, звільнення з відповідних правоохоронних структур чи Збройних Сил України (Державної прикордонної служби, Служби безпеки України, Національної гвардії тощо) [14, ст. 12];

11) у нормах військового законодавства встановлюється більш високий рівень юридичної відповідальності порівняно з тотожними за характером і рівнем суспільної небезпеки (шкідливості) правопорушеннями, що вчиняються загальними суб'єктами (цивільними особами) [15, с. 4];

12) специфічною ознакою юридичної відповідальності військовослужбовців є також те, що чинне законодавство передбачає для них більш широке коло складів правопорушень порівняно із цивільними особами;

13) для військовослужбовців окремими нормативно-правовими актами встановлено особливий порядок притягнення до матеріальної відповідальності за умови, що матеріальну шкоду спричинено в процесі виконання службових обов'яз-

ків щодо забезпечення безпеки й недоторканності державного кордону України [16];

14) за правопорушення військовослужбовців у сфері охорони та захисту державного кордону України допускається настання комбінованої (кумулятивної) юридичної відповідальності в адміністративно-дисциплінарному чи кримінально-дисциплінарному поєднанні. Це пояснюється тим, що правопорушник одними й тими ж діями може порушувати водночас норми різних галузей права. Практика кумулятивної юридичної відповідальності широко практикується не лише в Україні, а й у Польщі, Білорусі, Молдові, Росії та інших державах. Так, за скоєння умисного злочину в названих країнах настає як кримінальна, так і дисциплінарна юридична відповідальність у вигляді звільнення військовослужбовця з лав прикордонної служби чи збройних формувань тощо, що дає змогу економити час і кошти правозастосовних державних органів [17, с. 59];

15) юридична відповідальність військовослужбовців у досліджуваній сфері може реалізовуватись як добровільно (наприклад, у вигляді відшкодування завданої матеріальної шкоди органу або підрозділу), так і примусово за допомогою державних правозастосовних органів та посадових осіб у межах їх компетенції.

Отже, на підставі викладених положень можна сформулювати таке визначення юридичної відповідальності військовослужбовців у сфері охорони й захисту державного кордону України: передбачений нормами чинного законодавства комплекс заходів державного примусу, який застосовується в межах санкції правової норми до військовослужбовців у сфері охорони та захисту державного кордону України за скоєне ними правопорушення з урахуванням особливостей їх правового статусу, що реалізується добровільно або примусово та виражається у формі позбавлень особистого, організаційного чи майнового характеру.

Запропоноване визначення більшою мірою стосується негативної (ретроспективної) відповідальності та оминає ознаки позитивної (перспективної) відповідальності, аналіз якої плануємо провести в подальшому.

Дослідження процесів становлення й розвитку юридичної відповідальності персоналу державних структур, на які законом покладено обов'язок охорони та захисту державного кордону України, здійснений аналіз її загальних і специфічних ознак, форм вияву тощо сприятиме подальшому розвитку й удосконаленню цього інституту, адже юридична відповідальність зазначених військовослужбовців стимулює їх до сумлінного виконання службових обов'язків, дотримання вимог законності та укріплення правопорядку, виступає ефективним превентивним засобом правопорушень у складних умовах функціонування української держави.

Література

1. Кривицький Ю.Д. Юридична відповідальність працівників міліції України: теоретико-правові аспекти / Ю.Д. Кривицький // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 11. – С. 7–11.
2. Калашник М.В. Юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ / М.В. Калашник // Право і безпека. – 2012. – № 1. – С. 67–72.
3. Кабачинський М.І. Історія кордонів України : [навч. посібник] / М.І. Кабачинський. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2008. – 344 с.
4. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; пер. с древнегреч. под общ. ред. А.Ф. Loseva, В.Ф. Asmusa, А.А. Тахо-Годи. – М. : Ин-т философии РАН ; Мысль, 1993–1994. – Т. 4. – 1994. – 830 с.
5. Підпригора О.А. Римське право : [підручник] / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
6. Оніщенко Н.М. До питання про дослідження сутності інституту юридичної відповідальності / Н.М. Оніщенко, С.О. Сунегін // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2014. – Вип. 65. – С. 5–9.
7. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / [І.П. Крип'якевич, Б.П. Гнатевич, З.П. Стефанів та ін.] ; упоряд. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.
8. Середюк В.В. Сучасний стан і тенденції здійснення наукових досліджень юридичної відповідальності в теорії права / В.В. Середюк // Вісник прокуратури. – 2015. – № 3(165). – С. 100–107.
9. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М. : Юридическая литература, 1976. – 311 с.
10. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208 ; Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 316.
11. Оніщенко Н.М. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій / Н.М. Оніщенко, Н.С. Кузнецова // Віче. – 2014. – № 7. – С. 30–33.
12. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 197.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
14. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.
15. Шарыкина О.В. Юридическая ответственность военнослужащих в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. ... канд.

юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Шарыкина ; Российская академия гос. службы при Президенте РФ. – М., 2002. – 24 с.

16. Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі : затверджене Постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 193.

17. Мота А.Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : [монографія] / А.Ф. Мота. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. – 151 с.

Анотація

Ганьба Б. П., Ганьба О. Б. Юридична відповідальність військовослужбовців у сфері охорони й захисту державного кордону України: поняття, становлення та специфічні риси. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню процесів становлення й розвитку юридичної відповідальності, її поняття та сутності, аналізу специфічних рис, особливостей реалізації та інших проблем юридичної відповідальності військовослужбовців у сфері охорони й захисту державного кордону України.

Ключові слова: юридична відповідальність, військовослужбовець, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, специфічні риси юридичної відповідальності.

Аннотация

Ганьба Б. П., Ганьба О. Б. Юридическая ответственность военнослужащих в сфере охраны и защиты государственной границы Украины: понятие, становление и специфические черты. – Статья.

Статья посвящена исследованию процессов становления и развития юридической ответственности, ее понятия и сущности, анализу специфических черт, особенностей реализации и других проблем юридической ответственности военнослужащих в сфере охраны и защиты государственной границы Украины.

Ключевые слова: юридическая ответственность, военнослужащий, административная ответственность, дисциплинарная ответственность, специфические черты юридической ответственности.

Summary

Hanba B. P., Hanba O. B. Legal liability of military personnel in the field of Ukrainian state border security and protection: concept, establishing and particular characteristics. – Article.

The article is related to study of the processes of legal liability establishment and development, its concept and essence, analysis of specific features, enforcement peculiarities and other issues of legal liability of servicemen in the field of Ukrainian state border security and protection.

Key words: legal liability, serviceman, administrative liability, disciplinary liability, particular characteristics of legal liability.